

270

۱۰۰

۱

۲۹۴

نينا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.ketab.ir

فهرست اسناد تاریخی
کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران
(مجلد چهارم)

شوا نقوایی زحمت کش

کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران

تهران ۱۳۹۷

سرشناسه	: دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد
عنوان و نام پدیدآور	: فهرست اسناد تاریخی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، مجلد چهارم / تألیف: شیوا تقوایی زحمت‌کش
مشخصات نشر	: تهران: انتشارات مورخ، ۱۳۹۷.
شابک	: ج. ۴: ۱-۰۰-۶۳۰۰-۶۲۲-۹۷۸.
یادداشت	: ص.ع به انگلیسی:
	Shiva Taghvai Zahmatkesh. The Catalogue of Historical Document of the Central Library ...
یادداشت	: ج. ۴ (چاپ اول: ۱۳۹۷) (فیا).
یادداشت	: نمایه
موضوع	: دانشگاه تهران. کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد -- فهرست‌ها
شناسه افزوده	: تقوایی زحمت‌کش، شیوا، ۱۳۶۳ -، گردآورنده
شناسه افزوده	: دانشگاه تهران. کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد
رده‌بندی دی‌جی	: ۰۱۵/۵۵۰۳۱
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۴ ۸۷ف۹ت/۶۶۲۱ Z
شماره کتابخانه‌ای ملی	: ۳۹۵۰۸۴۴
وضعیت فهرست‌نویسی	: شابک

فهرست اسناد تاریخی
کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران
(مجلد چهارم)

تألیف: شیوا تقوایی زحمت‌کش

ناشر: نشر مورخ

صفحه‌آرایی: مریم صدیقی

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰

قیمت: ۴۵۰۰۰ تومان

شابک: ۱-۰۰-۶۳۰۰-۶۲۲-۹۷۸

نشر مورخ: قم، ۱۳۵۵-۷۷۳-۰۲۵۳

پیش گفتار

کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، بزرگترین کتابخانه دانشگاهی کشور است، و این بزرگی، نه فقط در کمیت، بلکه در کیفیت و محتوای آثار موجود در این کتابخانه نیز هست. حجم وسیعی کتاب خطی، شمار فراوانی عکس، در کنار صدها هزار جلد کتاب لاتین، عربی و فارسی، شاهدی بر اعتبار و ارزش این مجموعه عظیم است، مجموعه‌ای که یادگار تلاش مردان بزرگی است که طی چندین دهه این آثار را گرد آورده‌اند.

در کنار میراث یاد شده، اوراق زیادی به عنوان اسناد در کتابخانه مرکزی نگهداری می‌شود، اسنادی که غالباً توسط شماری از شخصیت‌های سیاسی و چهره‌هایی از خانواده‌های دراز دامن و پرنفوذ ادوار اخیر تاریخ ایران به کتابخانه اهدا شده است. این اسناد منحصر به فرد، برگ‌هایی از تاریخ ایران عزیز ما و گوهری شب‌چراغ برای شناسایی رویدادهایی است که در حوزه سیاست، اقتصاد و فرهنگ بر مردم ما رفته است.

مع‌الاسف به‌رغم تلاشی که توسط مردانی مانند دانش‌پژوه و افشار و دیگران برای شناسایی میراث خطی موجود در کتابخانه مرکزی انجام گرفته و نهال‌ساختن نسخه خطی منتشر شده، در زمینه اسناد، کار کمتری صورت گرفته و هنوز حجم عظیمی از اسناد در این کتابخانه وجود دارد که می‌بایست فهرست شود.

پیش از این، در زمینه فهرست‌نگاری اسناد کارهایی صورت گرفته که شرح آن را در مقدمه نویسنده، ملاحظه خواهید کرد، اما این تلاش می‌بایست دنبال شده و با سرعت بیشتری دنبال شود.

کتاب حاضر که به کوشش سرکار خانم تقوایی آماده شده، گامی است در ادامه فعالیت‌های گذشته که با همت و دقت و پیگیری ایشان به انجام رسیده است. مقدمه مفصل ایشان، گویای اهمیت این اسناد و روشی است که در ادامه کارهای پیشین، در زمینه فهرست‌نگاری اسناد موجود در کتابخانه مرکزی صورت گرفته است.

در اینجا و پس از گذشت یازده ماه از مسئولیت مدیریت کتابخانه مرکزی، باید عرض کنم، مع‌الاسف، و به عکس شرایطی که در دوره ریاست کتابخانه مجلس طی سال‌های ۸۷ تا ۹۱ داشتم، در کتابخانه مرکزی، از امکانات لازم برای برداشتن قدم‌هایی در آن حد و اندازه که هیچ، حتی عُشر آن را ندارم. این مشکل، هم به لحاظ مالی و هم از جهت اختیارات است، مشکلی که بخش عمده آن به سیستم اداری دانشگاه و پیچیدگی آن باز می‌گردد. متأسفانه به نظر می‌رسد، با وضعیت موجود، هیچ نشانی از تغییر و طبعاً پیشرفت دیده نمی‌شود. با این حال، تولید این مجلد از فهرست اسناد کتابخانه مرکزی را به فال نیک گرفته امیدوارم به همت کارمندان فعال کتابخانه، بتوان گام‌های بعدی را برداشت. یکی از این گام‌ها، تأسیس بخش اسناد دانشگاه تهران در کتابخانه مرکزی بود که چند ماه قبل افتتاح شد و امیدواریم با حمایت مسئولان بتوانیم بر غنای آن بیفزاییم.

در اینجا، از سرکار خانم نقوایی که طی این ماه‌ها بی‌وقفه کار کرد، و نیز مدیریت بخش اسناد کتابخانه مرکزی سرکار خانم اصیلی که خود در حال تهیه مجلدی دیگر از فهرست اسناد کتابخانه هستند، سپاس‌گزاری کرده و آرزوی توفیق بیشتر برای این پژوهشگران را دارم.

رسول جعفریان

۱۳۹۷/۷/۷

به نام خدای بخشنده مهربان

مقدمه

کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران یکی از مراکز مهم و قابل توجه برای دانشجویان و پژوهشگران است. در این مرکز علاوه بر مآخذ مهم پژوهشی، تعداد قابل توجهی نسخ خطی و اسناد و منابع دست اول تاریخی نگهداری می‌شوند. کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران دارای مجموعه‌ای بالغ بر شصت هزار برگ سند تاریخی است. این اسناد در کنار نسخ خطی در دفاتر ثبت نسخه‌های خطی دانشگاه تهران ثبت شده‌اند و شماره ردیف‌هایی در میان اسناد خطی به آنها اختصاص داده شده است.

اولین تلاش در راستای معرفی اسناد و نسخ خطی دانشگاه تهران تحت عنوان فهرست نسخ خطی دانشگاه تهران به چاپ رسید؛ در این فهرست، اسناد تاریخی در میان نسخ خطی و به طور مجموعه‌ای معرفی شده‌اند. اما لازم بود تا مجموعه‌ای مستقل به توصیف و معرفی دقیق‌تر اسناد آرشو مذکور بپردازد.

در همین راستا مجموعه‌ای تحت عنوان «فهرست اسناد تاریخی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران» تحت نظارت خانم دکتر سوسن اصلانی به توصیف و تنظیم دقیق‌تر اسناد پرداخت و اسناد نه به صورت مجموعه‌ای بلکه برگ به برگ در دسترسایی و معرفی قرار گرفتند. مجلد اول این مجموعه در سال ۱۳۹۴ به کوشش خانم دکتر سوسن اصلانی و توسط انتشارات دانشگاه تهران و کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی به چاپ رسید. در این مجموعه، از شماره راهنمای ۱۳۲۱ تا شماره راهنمای ۸۹۸۷ فهرست شده است.

آنچه پیش روی شماست فهرست بخشی دیگر از اسناد کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران است که اسناد موجود بین شماره راهنمای ۱۰۰۴۸ تا ۱۰۲۳۷ را در برمی‌گیرد. در حد فاصل این دو شماره راهنما، در دفتر ثبت اسناد و نسخ خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، شماره‌های ۱۰۰۴۸، ۱۰۰۶۱، ۱۰۱۸۵، ۱۰۱۸۶، ۱۰۱۹۲، ۱۰۱۹۴، ۱۰۱۹۷، ۱۰۲۰۳، ۱۰۲۲۳، ۱۰۲۲۶ و ۱۰۲۳۷ به اسناد تاریخی اختصاص دارد که در مجلد حاضر فهرست‌نویسی و معرفی شده‌اند.

گونه‌شناسی اسناد فهرست حاضر

در میان اسناد فهرست شده در مجموعه حاضر، اسناد گوناگونی به لحاظ موضوعی به چشم می‌خورند. اگرچه برخی از اسناد را به طور روشن نمی‌توان تفکیک موضوع کرد، اما همین اشتراک موضوعی در یک برگ سند می‌تواند تنیدگی موضوع‌های مختلف و غیرقابل تفکیک بودنشان را در تاریخ به پژوهشگر یادآوری کند؛ این اسناد در مطالعات تاریخی و همچنین پژوهش‌های میان رشته‌ای می‌توانند مورد رجوع قرار گیرند.

اسناد سیاسی

بخش قابل توجهی از اسناد مذکور، اسناد سیاسی هستند، اما دامنه تعریف اسناد سیاسی و اسناد که می‌توانند تحت این موضوع قرار گیرند، می‌تواند متفاوت و گسترده باشد. به همین دلیل برای معرفی بهتر این اسناد، آنها را به دسته‌های کوچک‌تری تقسیم نموده‌ایم تا اسناد بر جا مانده از فعالیت‌های سیاسی از هم تفکیک گردند.

- اسناد سیاسی - اداری:

شامل فرمان‌ها، مخابرات و مکاتبات سیاسی، اسناد و مکاتبات مربوط به شاهزادگان و روابط بین مقامات سیاسی، خوانین ایلات و حاکمان محلی.

یک دسته از اسناد بسیار مهم سیاسی فرمان‌ها هستند در مجموعه پیش‌رو چهار سند با شماره راهنمای ۱۰۰۶۱ و ذیل شماره ردیف‌های ۲ تا ۵ به فرمان‌ها اختصاص دارند. این فرمان‌ها از سوی مظفرالدین شاه و درباره ملک منصور میرزا شجاع‌السلطنه صادر شده‌اند. این اسناد علاوه بر محتوای سیاسی و اداری خود می‌توانند برای پژوهش‌های مرتبط با مهرشناسی، کاغذشناسی و تزیینات ظاهری سند دارای اهمیت باشند.

مخابرات و مکاتبات سیاسی از دیگر موضوعات مرتبط با اسناد سیاسی - دیوانی است؛ بخش اعظم اسناد موجود در فهرست حاضر سواد مخابرات و مکاتبات فرمان‌فرمای فارس طی سال‌های ۱۳۲۴ ق. تا ۱۳۲۶ ق. است. این اسناد که از شیراز به سایر ولایات ایران و بالعکس مخابره شده‌اند کمک شایانی به بازشناسی ساختار سیاسی و اداری ایران در دوره مذکور می‌نمایند. این اسناد با شماره راهنمای ۱۰۱۹۲ و در هشت بخش ذیل شماره ردیف ۵۳ تا ۶۹۵ توصیف شده‌اند.

در میان این اسناد، اسنادی در مورد امور شاهزادگان وجود دارد این اسناد که به طور پراکنده و

در شماره راهنماهای مختلف وجود دارند میتوانند بخشی از اسناد برجای مانده از تاریخ سیاسی - اداری ایران باشند چراکه بررسی اسناد مربوط به شاهزادگان و امور مالی و اداری ایشان بخش مهمی از ساختار سیاسی - اداری حکومت قاجار را بازنمایی می‌کند. به طور مثال ذیل شماره ردیف ۱۷ مالیات و مواجب شاهزادگان در کتابچه جمع و خرج پیچی نیل کرمان و بلوچستان معرفی شده است. اگرچه این اسناد به لحاظ گونه شناختی در وهله اول اسناد اقتصادی به شمار می‌روند اما در اینجا می‌توانند برای بازشناسی جایگاه سیاسی و اداری شاهزادگان در شاکله سیاسی حکومت قاجار، برای پژوهشگران حوزه سیاست حائز اهمیت باشند.

همچنین اسنادی وجود دارند که به امکان تعلق تخفیف مالیاتی به شاهزادگان پرداخته‌اند که یک نمونه از آن ذیل شماره ردیف ۱۷۰ قابل مشاهده است. یکی دیگر از موضوع‌های مربوط به امور شاهزادگان مربوط به خانواده ایشان و جابه‌جایی‌های اندرونی شاهزادگان است در این زمینه سندی ذیل شماره ردیف ۱۷۹ به مکاتبات اداری برای ایجاد هماهنگی در همراهی اندرونی یک شاهزاده پرداخته است. یک شمار از اسناد مورد بحث به ارتباطات میان فرمانروایان و شاهزادگان اختصاص دارد اگرچه گاهی فقط یک احوالپرسی موضوع یک تلگراف است اما آداب نامه‌نگاری و لحن دو طرف مکاتبه، برای پژوهشگران حوزه سیاست می‌تواند گویای مطالب بسیاری از جمله سلسله مراتب نظام قدرت در دوره قاجار باشد. یک نمونه از این اسناد ذیل شماره ردیف ۲۷۷ توصیف شده است. انتصاب شاهزادگان به مقامات مختلف همچون وزارت یکی از موضوع‌های مهم سیاسی - اداری به شمار می‌رود در سندی ذیل شماره ردیف ۳۱۹ به یک نمونه از این انتصاب‌ها پرداخته شده است. یکی از مهم‌ترین مسائل مربوط به شاهزادگان برای پژوهشگران حوزه اجتماعی، املاک متعلق به شاهزادگان و اداره این املاک توسط نایبان آنهاست. در مجموعه پیش رو اسنادی در این خصوص وجود دارد که از میان آن اسناد میتوان به اسناد ذیل شماره ردیف ۴۶۳، ۴۷۷ و ۴۷۸ اشاره کرد.

- اسناد سیاسی - بین‌الملل:

این اسناد شامل عهدنامه‌های سیاسی و تجاری، امور کنسولگری‌ها و سفارتخانه‌ها و امور مربوط به اتباع خارجی است. یک شمار از اسناد پیش رو با شماره راهنمای ۱۰۱۸۵ و ذیل شماره ردیف‌های ۶ تا ۱۵ به صورت عهدنامه‌های ایران و دولت‌های خارجی تعلق دارد. این عهدنامه‌ها با عناوینی همچون عهدنامه‌های دوستی و تجارت و توافق نامه گمرکی و تجارتي می‌توانند برای پژوهشگران حوزه روابط خارجی مورد توجه باشند.

- اسناد سیاسی - حقوقی:

برخی از اسناد موجود در فهرست پیش رو اسنادی هستند که از طرفی اسناد سیاسی به شمار می‌روند چرا که در رابطه با مقامات سیاسی صادر شده‌اند و از طرفی به مسائل حقوقی افراد مذکور در ارتباط با دولت مربوط میشوند به عنوان مثال می‌توان از اسناد مرتبط با توقیف دولتی اموال و املاک این مقامات، و یا اعطای نشان‌ها و مدال‌ها به این افراد یاد کرد. از میان اسناد پیش رو فهرست با شماره ردیف ۵۹ به توقیف املاک فتح السلطنه به علت بدهکاری‌های وی در شیراز اشاره دارد. فهرست اسناد بیشتر در مورد توقیف املاک و اموال را می‌توان با کمک نمایه‌های فهرست بازیابی نمود. همچنین در مورد اعطای مدال و نشان و حقوقی که این مدال‌ها برای صاحبان آنها به همراه می‌آورد اسنادی در این مجموعه وجود دارد. از این میان می‌توان به سند با شماره ردیف ۴۵۱ در مورد اعطای نشان عقاب سفید از سوی دولت روسیه و یا توضیحاتی در خصوص سند لژیون دونور در سند با شماره ردیف ۷ اشاره کرد.

- اسناد سیاسی - نظامی (امنیتی):

بخشی از این دسته از اسناد، اسناد با حروف رمز را در بر می‌گیرند، اسناد رمز برای بازگشایی و خوانش پژوهشی جداگانه‌ای طلبند اما با توجه به مکاتبات قبل و بعد از آنها و با توجه به محتوای حساس آنها و لزوم نگارش به خط رمز می‌توان حدس زد محتوایی امنیتی دارند. از نمونه‌های دیگر اسناد سیاسی - نظامی می‌توان از اسناد مربوط به امنیت راه‌ها و گزارش‌هایی از موجودی تسلیحات در ذخایر شهرها به مرکز یاد کرد.

اسناد اجتماعی

اسناد اجتماعی هم مانند اسناد سیاسی پهنه گسترده‌ای از اسنادی را در بر می‌گیرند که در زمان خودشان برای حل و فصل امور اجتماعی تولید شده‌اند. برای درک بهتر گستردگی و تنوع انواع این اسناد، نیاز به دسته‌بندی خردتری هست.

- اسناد اجتماعی - قضایی:

یک دسته مهم از اسناد اجتماعی - قضایی اسناد مربوط به تظلم‌های رسیده به مراکز حکومتی، قضایی و محاکم شرع و عرف است. بخشی از این اسناد به صورت مجموعه‌ای و با نام اسناد خاندان غفاری در مجموعه حاضر وجود دارد که روند رسیدگی قضایی به عریضه‌های ارسال شده از مردم سراسر ایران را از زمان رسیدن عریضه تظلم تا صدور حکم

و درج نتیجه محکمه را گزارش نموده است. این اسناد با شماره راهنمای ۱۰۲۳ و ذیل شماره ردیف ۷۰۸ تا ۸۰۰ فهرست شده‌اند. اسناد متعدد دیگری در موضوع اجتماعی - قضایی در میان اسناد پیش رو پراکنده هستند از جمله اسناد مربوط به رسیدگی به تظلمات رسیده به مراکز حکومتی برای برخورد با اشرار و متجاوزین، نحوه تصمیم‌گیری و تعیین حکمی متناسب با جرم از طرف فرمانفرمایی فارس و اجرای آن که در شماره ردیف ۳۹۱ سند مربوط به آن فهرست شده است. اسناد مربوط به تجدید نظر در احکام قضایی و یا جلوگیری از اجرای شدن احکام صادره، یک مورد دیگر از اسناد اجتماعی قضایی هستند نمونه فهرست این اسناد را می‌توان در شماره ردیف ۴۴۱ ملاحظه نمود. اسناد دیگری که می‌توان ذیل این موضوع قرارداد مکاتباتی هستند که به منظور احضار افراد به محاضر شرع ارسال شده‌اند و نمونه‌ای از اسناد این نام‌ها به دست ما رسیده است فهرست مربوط به این اسناد را می‌توان ذیل شماره ردیف ۴۷۳ دید.

- اسناد اجتماعی - حقوقی:

۱- اسناد اجتماعی - حقوقی ماهیتی متفاوت از اسناد اجتماعی - قضایی دارند. در اینجا منظور از اسناد اجتماعی - حقوقی اسنادی است که ناظر بر حقوق افراد در اجتماع است و نه قضاوت در مورد آن حقوق. برای مثال می‌توان از سلسله مکاتباتی یاد کرد که در مورد حقوق ورثه از موجب دیوانی یک فرد متوفی انجام شده است؛ این سند در ذیل شماره ردیف ۱۵۳ فهرست شده است، و یا مکاتبات در خصوص مسائل حقوقی مربوط به اجاره داری که در ذیل شماره ردیف ۳۸۵ فهرست شده است. تحقیقات و استعلام در مورد حضور ورثه در شهری به خصوص و پرداخت حق الارث به ایشان از دیگر اسنادی است که در موضوع اسناد اجتماعی - حقوقی به چشم می‌خورد. اسنادی از این دست به صورت پراکنده در میان اسناد پیش رو بسیار است و از آن میان می‌توان به شماره ردیف‌های ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۶، ۲۵۵، ۲۹۹، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۴۵، ۳۶۶، ۳۷۰، ۳۹۰، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۲۲، ۴۴۸، ۵۱۴ و ۷۸۴ اشاره کرد.

از دیگر اسناد موجود در موضوع اجتماعی - حقوقی، می‌توان به صورت عرایض و تظلمات سادات خوانین و رعایای کمره از ظلم‌های حشمت الدوله اشاره کرد. این رعایا در پی دستیابی به حقوق خود، عریضه تظلمی را تنظیم کرده و در تلاش بودند تا آن را به سمع و نظر همایونی برسانند. این سند با شماره راهنمای ۱۰۱۹۴ و ذیل شماره ردیف ۶۹۶ فهرست شده است.

- اسناد اجتماعی - مذهبی:

اسنادی با موضوع اجتماعی - مذهبی، گونه ای دیگر از اسناد هستند که به صورت پراکنده در میان اسناد فهرست حاضر وجود دارند. این اسناد با مضمون مناسک اجتماعی، عزاداری ها، خاکسپاری ها، فعالیت تکایا و گزارش هایی مانند گزارش از وضعیت شهر در دهه اول محرم از سایر اسناد اجتماعی متمایزند.

در خصوص مناسک مذهبی، می توان به اسنادی درباره مراسم اجتماعی - مذهبی از یاد رفته، مانند روشن نمودن شمع چهل و یک منبر در خانه سادات اشاره کرد. این اسناد در شماره ردیف های ۲۳ و ۱۲۲ قابل ملاحظه هستند. از دیگر مناسک اجتماعی - مذهبی می توان از برگزاری عزاداری در دهه اول محرم یاد کرد؛ اسنادی در این خصوص و گزارشی از وضعیت شیراز و وضعیت بازار و کنترل امنیت شهر در این ایام را می توان در فهرست سندی ذیل شماره ردیف ۱۴۰ و ۱۶۰ مشاهده نمود. مسائل مربوط به خاکسپاری ها و اغتشاشاتی که در هنگام خاکسپاری برخی افراد، امکان بروز داشت، یکی دیگر از مسائلی است که می توان ذیل موضوع اجتماعی - مذهبی جای داد. اسنادی از این گونه را می توان ذیل شماره ردیف های ۵۹۸، ۶۰۰، ۶۸۰، ۶۸۲ و ۶۸۳ یافت. اسناد مربوط به لزوم نبش قبر و انتقال میت به مکانی دیگر در سندهای با شماره ردیف ۱۲۰، ۱۲۸، ۱۲۹ و ۳۰۵ قابل بازبایی هستند.

- اسناد اجتماعی - اقتصادی:

در اینجا عنوان اسناد اقتصادی - اجتماعی برای گونه شناسی اسنادی تعریف شده است که ناظر بر موضوعاتی همچون قحطی ها، سرقت ها، نقش خوانین و حاکمان محلی در کشف سرقت ها، قیمت گذاری ارزاق، غله های دیوانی و توزیع آن بین مردم، اعمال تخفیفات مالیاتی در مورد اقشار حاشیه نشین و خرمن چین، ایجاد مزاحمت توسط مأمورین دولتی برای اهالی محلی، وضعیت فعالیت دکانین و بازارها در هنگام اغتشاشات اجتماعی، انواع مشاغل و دستمزدهای آنها مثل باغبانی، رختشویی، تدریس، طبابت و... می پردازد.

فهرست اسناد مربوط به نقش خوانین و حاکمان محلی در کشف سارقین محلی را می توان در ذیل شماره ردیف ۱۳۳ و اسناد مربوط به غله دیوانی را در شماره ردیف ۶۹۶ بازبایی کرد. یک نمونه از اسناد مربوط به قحطی را می توان در شماره ردیف ۶۹۶ و اعمال تخفیف مالیاتی در مورد اقشار حاشیه نشین و خرمن چین را در ذیل شماره ردیف ۱۵۴ یافت.

در مورد مشاغل و دستمزد مشاغل در خارج از ایران، می‌توان به دفتر صورت مخارج سفر به اروپا با شماره راهنمای ۱۰۲۲۳ مراجعه نمود.

اسناد اجتماعی - رفاهی:

فراهم آوردن رفاه عمومی و مسائل مربوط به تقسیم آب و تأمین روشنایی در این دسته قرار می‌گیرند. مکاتباتی در دست است که به لزوم فراهم نمودن اسباب آسایش و رفاه اجتماعی به حاکم منطقه‌ای تأکید شده است؛ فهرست این سند را می‌توان در ذیل شماره ردیف ۲۷۴ دید. تأمین و تقسیم آب و تأمین روشنایی، یکی از مسائل مهم و مورد توجه حکومت‌ها بوده است. چند نمونه از این اسناد در میان اسناد فهرست حاضر پراکنده است. از آن جمله می‌توان به فهرست اسناد ذیل شماره ردیف‌های ۳۴، ۴۱۲، ۸۷۷ و ۸۷۹ اشاره نمود.

اسناد اقتصادی

تعداد بسیار زیادی از اسناد مجموعه حاضر در برگرفته مضامین اقتصادی هستند. برخی از آنها برای برطرف کردن نیازهای دولت به تنظیم امور مالی و مالیاتی و جمع و خرج‌های دولتی و دیوانی تهیه شده‌اند و برخی ناظر به فعالیت‌های تجاری و فعالیت‌های پولی و بانکی هستند؛ در ادامه به برخی از این اسناد و شماره ردیف‌های آنها اشاره می‌شود.

اسناد اقتصادی - دیوانی:

اسناد اقتصادی - دیوانی ناظر به اسنادی هستند که متضمن موضوعاتی همچون تنظیم بودجه، پیشکش‌ها، تفاوت عمل‌ها، جابه‌جایی پول‌های متعلق به دولت، دریافت مالیات‌ها، احکام تیولات، پول و واحدهای پولی هستند.

ابتدا به اسنادی پرداخته می‌شود که مستقلاً و به طور کلی اسناد اقتصادی - دیوانی به حساب می‌آیند. دو شماره راهنمای ۱۰۱۸۶ و ۱۰۲۳۷ به کتابچه‌های دستورالعمل اختصاص دارند. شماره ردیف ۱۰۱۸۶ کتابچه پیچی نیل کرمان و بلوچستان، ابواب جمعی صاحب اختیار است که در آن مخارج و عواید دولتی مربوط به کرمان و بلوچستان تنظیم شده است. فهرست این اسناد شماره ردیف ۱۶ تا ۵۲ را شامل می‌شود. کتابچه بعدی از این دست، با شماره راهنمای ۱۰۲۳۷ مربوط به دستورالعمل دارالمرز مازندران، ابواب جمعی جناب عضدالملک در سال ۱۲۹۲ ق است. فهرست اسناد این کتابچه از شماره ردیف ۸۷۴ آغاز و تا شماره ردیف ۹۰۸ ادامه دارد.

اسناد اقتصادی - دیوانی دیگری وجود دارند که در لابه لای اسناد موجود در فهرست حاضر پراکنده‌اند. از آن جمله می‌توان به جابه‌جایی پول‌های متعلق به دولت و چگونگی تأمین امنیت محموله که در شماره ردیف ۷۹ فهرست شده است، اشاره نمود. احکام تیولات از دیگر اسناد اقتصادی - دیوانی هستند که ذیل شماره ردیف ۱۲۱، ۱۴۲ و ۴۴۹ فهرست شده‌اند.

اسناد اقتصادی - تجاری:

اسناد مربوط به تجارتخانه‌ها، امور تجار داخلی و خارجی، ممنوعیت تجارت در ذیل این موضوع قرار می‌گیرند. در بین اسناد مربوط به مکاتبات فرمانفرمای فارس با شماره راهنمای ۱۰۹۲ اسنادی درخصوص تجارتخانه‌های داخلی و همکاری این تجارتخانه‌ها با فرمانفرمای فارس درخصوص صدور و دریافت بروات، انتقال کالا و وجه به چشم می‌خورد. این تجارتخانه‌ها، تجارتخانه جهانیان و تجارتخانه جمشیدیان نام دارند و فهرست اسناد مربوط به آنها ذیل شماره ردیف‌های ۷۲، ۷۶، ۱۸۵ و ۳۲۱ قابل مشاهده است.

مسائل مربوط به تجار داخلی و خارجی و مسائل مربوط به تنظیم امور تجاری در میان اسناد فهرست حاضر به وفور یافت می‌شوند، اما به علت فراوانی آنها در میان سایر اسناد، به معرفی آنها در این گونه‌شناسی و طریقه بازبینی آنها به کمک شماره ردیف پرداخته می‌شود.

اسنادی راجع به انجمن‌های تجاری غیرایرانی و ارتباط آنها با دوایر دولتی ایرانی و پیگیری طلب‌های خود از اتباع ایرانی در میان اسناد این فهرست وجود دارند که در شماره ردیف‌های ۲۳۷، ۲۳۸ و ۲۳۹ به آنها پرداخته شده است. امور مربوط به اتباع خارجی که تحت عنوان تاجر در ایران فعالیت دارند، از مسائل بسیار مهمی است که اسناد قابل توجهی در آرشیو دانشگاه تهران دارد. در فهرست حاضر اسنادی با شماره ردیف‌های ۵۳۶ و ۵۳۸ و ۹۰ و ۴۹۶ فهرست شده‌اند. تجارت برده از مسائلی که همواره مورد بحث بوده است؛ یک سند را در مجموعه پیش رو به خود اختصاص داده است. این سند که ذیل شماره ردیف ۶ قرار دارد، به رفع تجارت برده در خلیج فارس اشاره می‌کند.

ممنوعیت تجارت یکی سیاست‌های اقتصادی دولت‌ها برای کنترل و تنظیم امور تجاری کشور است. در این خصوص، اسنادی در ذیل شماره ردیف ۴۹۵ و ۴۹۶ فهرست شده‌اند که به مکاتبات وزارت امور خارجه با حکمرانان محلی و تاجر خارجی برای گوشزد نمودن زمان آغاز ممنوعیت تجارت پوست می‌پردازد.

- اسناد پولی - بانکی:

اسناد پولی - بانکی به عنوان یکی دیگر از زیرشاخه‌های اسناد اقتصادی تعریف شده است. مکاتبات و تلگراف‌هایی در خصوص جابه‌جایی‌های پول و اعتبارات توسط بانک‌ها در بین اسناد این مجموعه وجود دارد که می‌تواند در پژوهش‌های اقتصادی مورد رجوع قرار گیرند. این اسناد در ذیل شماره ردیف‌های ۱۸۷، ۱۹۰، ۳۰۷، ۳۶۱، ۴۱۷ و ۴۷۰ فهرست شده‌اند.

- پول و واحدهای پولی:

اسناد بسیار مهمی درخصوص پرداخت‌ها و واحدهای پولی در این فهرست موجود است. دفتر صورت مخارج سفر به اروپا با شماره راهنمای ۱۰۲۲۳ است. این اسناد صورت مخارج سفر فردی، شناسنامه از تاریخ ۱۲۸۱ تا ۱۲۸۴ از استانبول، لندن، فرانسه و سن پترزبورگ است. ای در این دفتر به مخارج خوراک، کرایه، مواجب، اجرت، انعام و تمام پرداخت‌های خود را نوشته است و در مواردی به مقایسه ارزش پول رایج در ایران با واحدهای پولی در کشورهای انگلیس، فرانسه، روسیه و عثمانی پرداخته است. این اسناد در ذیل شماره ردیف ۸۰۱ تا ۸۶۲ فهرست شده‌اند.

نکته پایانی قابل ذکر، درباره نمایه تهیه شده برای این مجموعه است. نمایه حاضر، یک نمایه عام و ترکیبی از نمایه افراد، جایها، اصطلاحات و ادوات و اقوام است که در واقع برای آگاهی و سهولت بخشیدن به کار پژوهشگران گرامی از متن اسناد استخراج شده است، نه از متن کتاب پیش رو. زیرا طبعاً ممکن است در معرفی کوتاه از موضوع هر سند همه اسامی موجود در متن سند نیامده باشد.

تقدیر و تشکر

ابتدا بر خود لازم می‌دانم از ریاست وقت کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران و استادام دکتر رسول جعفریان تشکر کنم که فهرست‌نویسی بخشی از آرشیو ارزشمند کتابخانه مرکزی را به من سپردند و در طول فرآیند فهرست‌نویسی شرایطی را محیا کردند تا بدون هیچ‌گونه مشکلی این کار به سرانجام رسد. اعتماد ایشان در بازگذاشتن دست من برای انجام کار، باعث شد تا انرژی لازم برای انجام کاری سریع و جدی را در خود احساس کنم. همچنین از ایشان برای حمایت‌هایشان در انتشار و عرضه این مجموعه بسیار سپاسگزارم.

از استادام دکتر محمدباقر وثوقی تشکر می‌کنم که اولین کارهای پژوهشی‌ام را در محضر

ایشان انجام دادم و در اثنای همان پژوهش‌ها بود که بخش مهمی از منش کاری و پژوهشی از جمله پشتکار و جدیت را از وی آموختم.

سپس مراتب قدردانی و تشکر خود را از خانم دکتر سوسن اصیلی، معاون فنی و مسئول بخش اسناد کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران اعلام می‌دارم؛ مجلد اول فهرست اسناد تاریخی دانشگاه تهران چراغ راهی برای من در نگارش این مجلد بود. حضور در کنار ایشان و خانم پریسا کرم‌رضایی، مدیر بخش نسخ خطی کتابخانه مرکزی، در تالار نفیس کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران فرصتی را برای من به وجود آورد که از راهنمایی‌های عالمانه ایشان بهره ببرم. همچنین از آقای محمد همتی و خانم‌ها فریبا حرّی و فرشیده کونانی که در تهیه اسکن و یا در مواردی رؤیت اصل سند با صبوری و لطف به من یاری رساندند، قدردانی و تشکر می‌کنم.

از خانم محبتا شعبی برای راهنمایی‌های بی‌دریغش تشکر می‌کنم. از خانم مریم صدیقی بابت صفحه‌آرایی کتاب تشکر و قدردان زحمات وی در صفحه‌آرایی‌های چندباره و خوانش متن کتاب و تصحیح غلط‌تایی و ویرایشی هستم. از خواهرانم شهرزاد تقوایی و پروین تقوایی که در تنظیم بخش از نمایه کتاب، هنگامی که در تنگنای زمانی قرار داشتم، به من یاری رساندند، کمال تشکر را دارم.

از دوست خوبم فاطمه سادات (کوز) میررضی تشکر می‌کنم که از ابتدا تا انتهای این کار در کنار من بود. هنگامی که از خستگی‌هایم می‌گفتم او همدلانه و صبورانه گوش می‌داد و زمانی که با شگفتی از اسناد مهمتی که در دست داشتم صحبت می‌کردم و او نیز هم پای من به وجد می‌آمد. قدردان حضورش و راهنمایی‌های ارزشمندش هستم.

در انتها باید در کمال تواضع و ارادت، مراتب تشکر عمیق خود را نسبت به خانواده‌ام ابراز کنم. از پدر و مادرم تشکر می‌کنم که در تمام سال‌های تحصیل من را حمایت نمودند. از برادر بزرگ‌تر و بزرگواری شاهپور تقوایی به خاطر حضور و حمایت‌های بی‌دریغش تشکر می‌کنم. از خواهرانم شهر و پروانه تقوایی و برادرانم شاهین و شهرام تقوایی و محمد سعیدی که همواره پشتیبان من بوده‌اند، تشکر و قدردانی می‌نمایم.

شیوا تقوایی زحمت‌کش

مهرماه ۱۳۹۷